

Τάσος Αναστασιάδης

**Οι “Θέσεις του Απρίλη”:
Από τη “Λογική” του Χέγκελ στην επαναστατική ρήξη**

Παρά τον περίεργο τίτλο που δώσαμε στην εισήγησή μου¹, δεν πρόκειται για διανοητική ιστορία γενικά ούτε και για εκτίμηση της προσωπικής ιστορίας του μεγάλου επαναστάτη. Ούτε καν άλλωστε για φιλοσοφία -υπάρχουν πολλοί πιο ειδικοί από μένα για να μιλήσουν για τα θέματα αυτά². Περισσότερο με ενδιαφέρει η ανάλυση και ο προσανατολισμός στον δικό μας κόσμο και μόνο σε αυτό θέλω να βγάλω μια μεθοδολογική εμπειρία από τον Λένιν -ως συμπέρασμα.

I. Εισαγωγικά

Η ιδέα, άλλωστε, δεν είναι δική μου. Την έχει αναπτύξει ο σύντροφός μας, ο Μικαέλ Λεβύ, σε ένα κείμενό του, του 1973, που επιγράφεται “Από τη Λογική του Χέγκελ στο σταθμό της Φιλανδίας στην Πετρούπολη”³. Και επί της ουσίας και άλλοι σε αυτό το triήμερο μίλησαν για την τομή που αποτέλεσαν οι “Θέσεις του Απρίλη”, για τους μπολσεβίκους, αλλά και για τον ίδιο τον Λένιν, που είχαν απορρίψει από το 1905 την περίεργη θεωρία για τη “διαρκή επανάσταση” του Τρότσκι -προς την οποία όμως συγκλίνουν περίπου πλήρως⁴ αυτές οι καινούργιες “Θέσεις”.

Πρέπει ωστόσο να πω ότι δεν πρόκειται για προσωπικό μεγαλείο: δε θέλω να αμφισβητήσω, προφανώς, την ευφυΐα του Λένιν, αλλά να πω ότι εμάς μας ενδιαφέρει, ακόμα περισσότερο, ως συμπύκνωση, ως αντιπροσώπευση μιας ολόκληρης πολιτικής⁵. Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι, μέσα σε λιγότερο από ένα μήνα, ολόκληρο το κόμμα παλαντζάρει από τις θέσεις Κάμενεφ-Στάλιν στις θέσεις του “παραληρήματος” του Λένιν. Αυτό δεν έγινε γιατί

1 “Η επίδραση του Χέγκελ στον Λένιν”: αυτός ο τίτλος αναγγέλθηκε στο 3-ήμερο, το αφιερωμένο στις “Θέσεις του Απρίλη”. Το κείμενο της εισήγησης δεν διαβάστηκε ολόκληρο (λόγω χρόνου), ενώ αναπτύχθηκαν προφορικά και ορισμένα συγκεκριμένα επιμέρους σημεία, που πήραν υπόψη προηγούμενες εισηγήσεις και αντίστοιχες συζητήσεις που είχαν αναδιπλωθεί. Το παρόν κείμενο προσπάθησε να ενσωματώσει (εκ των υστέρων) ορισμένες από αυτές τις προφορικές παρατηρήσεις.

2 Όπως ήδη άλλωστε το έκαναν εν μέρει, χτες, ο Κ.Σκορδούλης ή, προχτές, ο Γ.Γιαννόπουλος.

3 Michael Lowy, « *De la Grande Logique de Hegel à la gare finlandaise de Petrograd* », ch.VII du “*Dialectique et révolution. Essais de sociologie et d’histoire du marxisme*”, éditions anthropos, Paris 1973.

4 Μετά τη δική μου εισήγηση, το ανέπτυξε ωραία ο Θ.Κουτσουμπός.

5 Όπου συμπεριλαμβάνονται και οι αναγκαίες αλλαγές της.

επρόκειτο για πειθαρχημένο στρατό που ακολουθεί ό,τι λέει ο αρχηγός -ίσα ίσα. Έγινε, αφενός, γιατί ανταποκρινόταν στην αντικειμενική κατάσταση και στη δυναμική της επανάστασης (όπως έδειξε η κατοπινή εξέλιξη, ως τον Οκτώβρη⁶) και, αφετέρου, και στην πραγματικότητα του ίδιου του κόμματος -παρά ή και ενάντια στα διανοητικά στρατηγικά του σχήματα (της “δημοκρατικής δικτατορίας της εργατιάς και της αγροτιάς”). Ως συμπύκνωση αυτής της πραγματικότητας έχει ενδιαφέρον η σχέση του Λένιν με τον Χέγκελ.

II. Πόλεμος

Ας θυμίσουμε λοιπόν ότι, το Σεπτέμβρη του 1914, αμέσως μετά τη συνθηκολόγηση της ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας, ο Λένιν -εξόριστος στη Βέρνη- δε βρίσκει κάτι καλύτερο να κάνει από το ριχτεί να διαβάσει, επί ένα τρίμηνο τουλάχιστον, -και κρατώντας σημειώσεις- τη Λογική του Χέγκελ⁷. Το ότι ένας ολόκληρος κόσμος είχε καταρρεύσει, για το Ρώσο επαναστάτη, είναι γνωστό -το μαρτυράει ακόμα και η αντίδρασή του που λένε ότι είχε όταν του έδειξαν την Vorwärts που έγραφε ότι η γερμανική σοσιαλδημοκρατία είχε ψηφίσει υπέρ των πολεμικών δαπανών: “Είναι πλαστό του γερμανικού επιτελείου”!⁸

Και αυτός όλος ο κόσμος που καταρρέει δεν είναι μόνο ο ίδιος ο πόλεμος (προφανώς) ούτε μόνο η χρεοκοπία της σοσιαλδημοκρατίας (ιδιαίτερα της γερμανικής) στην οποία ο ίδιος αναφερόταν⁹. Ήταν και στο επίπεδο της σκέψης, των σχημάτων και των εννοιών, γενικότερα των ερμηνειών της πραγματικότητας, δηλαδή του ίδιου του μαρξισμού. Γιατί, αντίθετα από της Ρόζας, ο μαρξισμός του Λένιν αναφερόταν -πολιτικά και θεωρητικά- ιδιαίτερα στον Κάουτσκι, έστω και αν και του Πλεχάνοφ ο μαρξισμός, ο “ορθόδοξος”, δεν ήταν και πολύ διαφορετικός. Η βασική ιδέα της υλιστικής τους θεωρίας, όπως και του “παλιού μπολσεβικισμού” (όπως τον κατονομάζουν οι “Θέσεις του Απρίλη”), είναι ότι η ανθρώπινη ιστορία είναι δαρβινικού τύπου εξέλιξη, δηλαδή κάπως “μόνη της” (χωρίς καν το “τυχαίο” άλλωστε), με αντικειμενικές “νομοτέλειες”, κατά προτίμηση μάλιστα “οικονομικού” ντετερμινισμού, που θα καθόριζε υποχρεωτικές διαδοχές και στάδια.

Εδώ είμαστε στο κέντρο, και στο πιο προφανές, σε σχέση με τις Θέσεις του Απρίλη: όπως το εξέφρασε ο ίδιος ο Πλεχάνοφ λίγο αργότερα (τον Οκτώβρη του 1917) “πρόκειται για

6 Αυτή τη δυναμική την περιέγραψε χτες και η Χρ.Πάλλιου.

7 Το πρόγραμμα που θέτει ο ίδιος στο διάβασμά του έχει αναφερθεί αρκετές φορές: “Γενικά, προσπαθώ να διαβάσω τον Χέγκελ ως υλιστής: Ο Χέγκελ είναι ο υλισμός τοποθετημένος ανάποδα (σύμφωνα με τον Ένγκελς) -δηλαδή, να βάλω στην άκρη σε μεγάλο βαθμό τον θεούλη, το Απόλυτο, την καθαρή Ιδέα, κλπ.” Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.102. Ωστόσο, προχωρώντας το διάβασμά του, το θέμα περιπλέκεται. Έτσι, για παράδειγμα, φτάνοντας στην “απόλυτη Ιδέα” του Χέγκελ, αναφωνεί: “Είναι αξιοσημείωτο ότι όλο αυτό το κεφάλαιο για την ‘απόλυτη Ιδέα’ δε λέει σχεδόν καμία κουβέντα για το Θεό (η ‘θεία έννοια’ εμφανίζεται μόλις μία φορά). Επιπλέον, -να σημειωθεί- το κεφάλαιο αυτό δεν περιέχει σχεδόν κανέναν ειδικό **ιδεαλισμό**, αλλά έχει για ουσιαστικό θέμα τη **διαλεκτική μέθοδο**. Το σύνολο και η συμπύκνωσή του, τα τελευταία λόγια και η ουσία της Λογικής του Χέγκελ είναι η **διαλεκτική μέθοδος** -αυτό είναι πλήρως αξιοσημείωτο. Και ακόμα και το εξής: σε αυτό ακριβώς το έργο του Χέγκελ, **το πιο ιδεαλιστικό**, υπάρχει **ο λιγότερος** ιδεαλισμός και **ο περισσότερος** υλισμός. Είναι αντιφατικό, αλλά είναι γεγονός!”. Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.222. [Η απόδοση στα ελληνικά γίνεται από εμένα από τα κείμενα που αναφέρονται. ΤΑ]

8 Όπως μας τοθύμισε χτες και ο Π.Μαυροειδής.

9 Με την ψήφιση των πολεμικών δαπανών, αντίθετα σε ό,τι διακήρυττε ως τότε.

παραβίαση όλων των νόμων της ιστορίας!“. Αλλά και η ίδια η αναθεώρηση της κυβερνητικής φόρμουλας των μπολσεβίκων, τον Απρίλη, αυτό βάζει σε αμφισβήτηση ακριβώς. Οι αντικειμενικές δυνατότητες δεν είχαν αλλάξει: η Ρωσία παρέμενε “καθυστερημένη” χώρα. Και όμως: η στάση που χαράζει για πολιτική ο Λένιν, στο “παραλήρημά” του αλλάζει ριζικά. Μπορεί στις ίδιες τις “Θέσεις του Απρίλη” να αποφεύγει να μιλήσει για “σοσιαλισμό”, ει μη μόνο αρνητικά -δεν θέλουμε να “εισάγουμε το σοσιαλισμό”¹⁰-), αν και φαίνεται ότι το έκανε κυρίως για τακτικούς λόγους -αφού στο σταθμό, όταν αποβιβάστηκε το προηγούμενο βράδυ (στις 3 Απριλίου), χαιρέτισε την παγκόσμια σοσιαλιστική επανάσταση που ξεκίνησε από τη Ρωσία!¹¹. Γιατί αυτό που κάνει, το ριζοσπαστικό, δεν είναι καταρχήν να βάλει ένα νέο στόχο (το σοσιαλισμό), είναι κυρίως να απαλλαγεί από το προηγούμενο σχήμα, που έχει γίνει ανασταλτικό για την ίδια την επανάσταση και την κοινωνία -και εδώ είναι που βρίσκεται το επαναστατικό του μεγαλείο!

III. Φλεβάρης

Πράγματι, ας σκεφτούμε τί έγινε το Φλεβάρη. Ας κοιτάξουμε την κινητήρια δύναμη των επαναστατημένων μαζών -όπως ακριβώς κάνει ο Λένιν. Εργατικές μάζες και στρατιώτες (αγρότες) ξεσηκώνονται με μία βασική και μία παρεπόμενη απαίτηση: ειρήνη και (κατά συνέπεια) ψωμί! Και οργανώνονται -όπως οργανώθηκαν- στα σοβιέτ¹² και παραδίδουν τη διακυβέρνηση σε μια αστική κυβέρνηση. Εδώ προσοχή, γιατί όταν λέμε -για τότε- “αστική” κυβέρνηση δεν το εννοούμε καθόλου από ανάλυση: η πρώτη κυβέρνηση είναι “αστική” γιατί πρόκειται για την αστική τάξη (τους εκπροσώπους της) **αυτοπροσώπως** -δηλαδή κυρίως καντέτους. Δεν πρόκειται για “ρεφορμιστές”¹³, που θα διεξήγαν μια αστική πολιτική, είναι η ίδια η αστική τάξη στην εξουσία¹⁴.

10 “Το άμεσο καθήκον μας δεν είναι να ‘εισάγουμε’ το σοσιαλισμό”, θέση 8.

11 Το οποίο και εισάγει- λέμε πρωθύστερα-, το νέο πλαίσιο σκέψης, της ολότητας: η ρώσικη επανάσταση μπορεί να ιδωθεί ως “σοσιαλιστική”, μόνο επειδή είναι η αρχή της παγκόσμιας επανάστασης...

12 Η Φ.Οικονομίδου μας περιέγραψε χτες αυτή την οργάνωση, αν και κυρίως τη μετέπειτα (υπονοώντας και τα κατοπινά της προβλήματα -ιδιαίτερα το “δημοκρατικό συγκεντρωτισμό” τους). Για το ξεκίνημά τους, το Φλεβάρη και Μάρτη, ο Τρότσκι δίνει μια ωραία περιγραφή διαφορετικής τάξης αδυναμιών τους, ιδιαίτερα μιας νομιμοποίησής τους που δεν πήγασε, στην αρχή, από την πυραμιδωτή τους οργάνωση, αλλά από την πολιτική τους εμπειρία από το 1905.

13 Η προσωρινή κυβέρνηση είναι “αστική” για όλους: για την ίδια, για τις μάζες, για τα σοβιέτ, για τα άλλα (ρεφορμιστικά, επαναστατικά ή, με σημερινή ορολογία, “αριστερά” κόμματα), για τους ξένους, κλπ. Ο Τρότσκι, μάλιστα, στην “Ιστορία της Ρώσικης Επανάστασης” (κεφ. για τη “Νέα Εξουσία”), περιγράφει πολύ γλαφυρά και εύγλωττα το πρώτο, προσωπικό, αλισβερίσι του, “ρεφορμιστή”, Αλεξάντερ Κερένσκι για να τη χωθεί στην -αστική- κυβέρνηση, σε σύγκρουση με ό,τι υποστήριζαν τυπικά εσέροι και μενσεβίκοι, αλλά και οι υπόλοιποι! Το κατάφερε, μάλιστα, σχετικά γρήγορα (πριν τον Απρίλη), να χωθεί ανάμεσα στους αυθεντικούς αστούς (αντικαθιστώντας τον Μακλάκοφ), αλλά βασικά ως προσωπική “εξαίρεση”, ως “προσωπικότητα”- έστω και αν, έτσι, άνοιξε έναν διάπλοτο δρόμο για τη συνέχεια!

14 Η πρώτη προσωρινή κυβέρνηση, που συνεχίζει να κυβερνάει τον Απρίλη, όταν φτάνει ο Λένιν στην Πετρούπολη, σχηματίστηκε από τους:

- Πρίγκηπας Γκεόργκι Λβοφ, πρωθυπουργός (παλιός καντέτος).
- Υπουργός εξωτερικών, Πάβελ Μυλιούκοφ (καντέτος).
- Υπουργός πολέμου, Αλεξάντερ Γκούτσκοφ (“Οκτωβριστής”, δηλαδή φιλελεύθερος μοναρχικός).
- Υπουργός συγκοινωνιών, Νικολάι Νεκράσοφ (καντέτος).
- Υπουργός εμπορίου και βιομηχανίας, Αλεξάντερ Κονοβάλοφ (επιχειρηματίας και καντέτος, “προοδευτικός”).

Αυτό είναι το πρώτο πρόβλημα, εμφανές επίσης σε όλους, έστω και αν όχι ως πρόβλημα, καθώς ταίριαζε με τα “σχήματα για την επανάσταση” που επικρατούσαν... Το κυριότερο με αυτό, εξού και είναι “πρόβλημα”, είναι ότι ακριβώς αδυνατεί να απαντήσει στις ανάγκες των μαζών, όπως αυτές τις βλέπουν, δηλαδή στο σταμάτημα του πολέμου, στην ειρήνη. Σε αυτές τις συνθήκες φτάνει ο Λένιν στην Πετρούπολη και την επόμενη μέρα, στις 4 Απριλίου, εισηγείται τις θέσεις του καταρχήν στην μπολσεβίκικη φράξια και μετά σε όλη τη σοσιαλδημοκρατία (μπολσεβίκοι και μενσεβίκοι -αν και είναι παρόντες και μερικοί εσέροι): είναι η πρότασή του για την πολιτική τους. Και τί τους λέει;

Με την πρώτη-πρώτη θέση του: στην ουσία τους λέει, με δικά μου λόγια, “παιδιά, αφήστε τις φλυαρίες και τις επαναστατικότητες: ο στόχος είναι αμέσως, εδώ και τώρα, αυτό που ζητούν οι μάζες, ειρήνη και μάλιστα μονομερώς”! Ως απόλυτος ρεφορμιστής (με τους σημερινούς όρους) επικεντρώνεται στις συγκεκριμένες και άμεσες ανάγκες των ίδιων των μαζών και στην άμεση ικανοποίησή τους -το οποίο, στις επόμενες “θέσεις”, μετασχηματίζεται στις δυνατότητες, στις προϋποθέσεις αυτής της ικανοποίησης¹⁵. Πράγματι, η πρώτη θέση λέει κυρίως ότι όλα αυτά περί αλλαγής του χαρακτήρα του πολέμου εξαιτίας της επανάστασης, που τώρα θα έπρεπε να συνεχίσει “ως το τέλος”, υπερασπίζοντάς την, καθιστώντας τον πόλεμο “επαναστατικό” ή “αμυντικό”, αποτελούν απάτη της αστικής τάξης -ακόμα και αν τώρα οι μάζες, “καλόπιστα”¹⁶, έχουν παρασυρθεί από την προπαγάνδα για τον υποτιθέμενο νέο χαρακτήρα του πολέμου¹⁷.

Το ζήτημα του πολέμου είναι το κρίσιμο θέμα και όλη η τότε “αριστερά” (μπολσεβίκοι, μενσεβίκοι, εσέροι) έχει συμπαραταχθεί με την ιδέα ότι τώρα η επανάσταση υπερασπίζεται τον εαυτό της και, άρα, ο πόλεμος δεν είναι πλέον ιμπεριαλιστικός. Έτσι, μόλις δυο εβδομάδες πριν, στις 14 Μαρτίου, το σοβιέτ δημοσιεύει το Μανιφέστο του για την ειρήνη¹⁸,

-
- Υπουργός οικονομικών, Μιχαήλ Τερετσένκο, (πολιτικά ανεξάρτητος, επιχειρηματίας με βιομηχανίες και λατιφούντια, αλλά και χρηματιστηριακές δραστηριότητες)
 - Υπουργός παιδείας, Αντρέι Μανουίλοφ (καντέτος).
 - Υπουργός γεωργίας, Αντρέι Σιγκάρεφ (καντέτος).
 - Υπουργός δικαιοσύνης, Βασίλι Μακλάκοφ (καντέτος)
 - Παρατηρητής της Αγίας Συνόδου, Βλάντιμιρ Λβόφ (του παλιού “προοδευτικού” κόμματος -σύμμαχοι των καντέτων)

15 Θα μπορούσαμε, έτσι, να πούμε, κάπως “εγελιανά”, ότι ο Λένιν καταφέρνει να είναι ο επαναστάτης που ξέρουμε, επειδή ακριβώς είναι ανυποχώρητα “ρεφορμιστής”... Προτιμάει να εγκαταλείψει τα διανοητικά του σχήματα για την επανάσταση παρά να προδώσει την άμεση ικανοποίηση των μαζών!

16 Εξού και η ανάγκη “να εξηγούμε υπομονετικά” στις μάζες -όπως μας το ανέπτυξε και ο Λ.Μπόλσχαρς προχθές. Να εξηγήσουμε, λέει ο Λένιν, ότι υπάρχει “άρρηκτη σχέση ανάμεσα στο κεφάλαιο και στον ιμπεριαλιστικό πόλεμο” και ότι “είναι αδύνατον να σταματήσει ο πόλεμος με μια πραγματικά δημοκρατική ειρήνη που να μην έχει επιβληθεί με τη βία χωρίς να ανατραπεί το κεφάλαιο” (1η θέση).

17 Η απαίτηση του Λένιν για να σταματήσει η πολεμική σφαγή είναι τόσο ανυποχώρητη, πλήρης, απόλυτη, που θα ξαναπάρει την ίδια θέση και αργότερα, όταν θα είναι στην εξουσία, απαιτώντας -στο Μπρεστ Λιτόφσκ- άμεση συνθηκολόγηση με όποιο κόστος, αντίθετα από τον Τουχατσέφσκι και άλλους, που θα ονειρεύονται πάλι “επαναστατικούς πολέμους”, και ακόμα και αντίθετα και με τον Τρότσκι, που ήθελε να καθυστερήσει “παιδαγωγικά” απέναντι στο γερμανικό προλεταριάτο.

18 Το μανιφέστο καταγγέλλει τον πόλεμο, όμως επίσης δηλώνει ότι, τώρα, έχει κάπως αλλάξει και ότι, επομένως, “η ρωσική επανάσταση δε θα υποκύψει απέναντι στις μαγιονέτες των κατακτητών και δεν θα επιτρέψει να συντριβεί από τα ξένα στρατεύματα”. Από το “κάλεσμα του σοβιέτ της Πετρούπολης προς τους λαούς όλου του κόσμου”, 14/3/1917.

που υπερψηφίζεται μάλιστα ομόφωνα, αλλά το οποίο, παρά την καταγγελία της ιμπεριαλιστικής σφαγής, καλεί το γερμανικό προλεταριάτο να σταματήσει να συντάσσεται με τους βασιλιάδες του. Εκείνη τη στιγμή ο Λένιν δεν το κατακρίνει και ο Τρότσκι πολύ αργότερα, στην “Ιστορία της ρώσικης επανάστασης”, εξηγεί πόσο διφορούμενο ήταν¹⁹, από πολλές σκοπιές. Κυρίως από τη σκοπιά ότι επέτρεπε στην κυβέρνηση να συνεχίσει τις ετοιμασίες για την εαρινή της επίθεση²⁰ με ειρηνιστικά λόγια! Σε αυτό ακριβώς επικεντρώνεται ο Λένιν με την πρώτη του θέση. Και από αυτήν πηγάζουν και οι επόμενες.

Γιατί αν ο τερματισμός του πολέμου απαιτεί να φύγουν οι αστοί από την εξουσία, τότε το σχήμα για την επανάσταση πρέπει να αλλάξει, έστω και απλώς για να ικανοποιηθεί η πρώτη απαίτηση! Αυτό έχει αναλυθεί περισσότερο, το ζήτημα της εξουσίας, που αποτελεί ρήξη με την προηγούμενη φόρμουλα των μπολσεβίκων. Αφήνοντας τα “νομοτελειακά” σχήματα, ο Λένιν θέτει για στόχους την ικανοποίηση των αναγκών του πληθυσμού καθώς, πέρα από τη λήξη του πολέμου, το καθήκον “αποκλειστικά και αμέσως είναι ο έλεγχος της κοινωνικής παραγωγής και της κατανομής των προϊόντων από τα σοβιέτ”²¹. Η μόνη αναφορά, και έμμεση, σε σοσιαλισμό είναι άλλωστε η διεκδίκηση ενός “κράτους-κομμούνα”²², που έχει ενδιαφέρον για τον ίδιο το Λένιν, καθώς ήταν αυτός που είχε κατακρίνει την παρισινή κομμούνα ακριβώς γιατί προσπάθησε να συνδυάσει δημοκρατικούς και σοσιαλιστικούς στόχους (ακριβώς αυτό που προσπαθεί και ο ίδιος τώρα!).

IV. Χέγκελ

Πέρα από την, προφανή, αυτή αναθεώρηση του “παλιού μπολσεβικισμού” ή του “ορθόδοξου μαρξισμού”, τουλάχιστον σε σχέση με το σχήμα της εξέλιξης και, άρα, με τους πολιτικούς στόχους και με τη στρατηγική, θέλω να αναρωτηθούμε και για τη μέθοδο που το επέτρεψε -εν μέρει και διαβάζοντας τον Χέγκελ.

Ο Μικαέλ Λεβύ τα συμπυκνώνει στα εξής 5 σημεία, που εξάγονται από τα Φιλοσοφικά τετράδια του Λένιν κατά το διάβασμα της Λογικής του Χέγκελ:

19 “Το μανιφέστο της 14 Μαρτίου, ‘στην ουσία του’, ευθυγραμμιζόταν με τον Λούντβιχ Τζορτζ και έδινε μια πολύτιμη στήριξη στην милитаристική προπαγάνδα στην Αμερική. Είχε τρεις φορές δίκιο, η εφημερίδα του Μιλιούκοφ, όταν έγραφε πως ‘το κάλεσμα, που ξεκινάει με τόσο τυπικά ειρηνιστικούς τόνους, αναπτύσσεται στην πραγματικότητα σε μια ιδεολογία που είναι κοινή με τους συμμάχους μας’. Εάν οι Ρώσοι φιλελεύθεροι, ωστόσο, το επέκριναν επανειλημμένως και σκληρά, εάν η γαλλική λογοκρισία αρνήθηκε να το αφήσει να κυκλοφορεί, αυτό οφειλόταν στον φόβο για την ερμηνεία που μπορούσαν να δώσουν στο ντοκουμέντο οι επαναστατικές και καλόπιστες μάζες”. Τρότσκι, “Histoire de la révolution russe”, t.1, ch. “Les dirigeants et la guerre”, Éd.Seuil, Paris 1950, σελ.325.

20 Μήνα Μάρτη, στη Ρωσία, πρακτικά πολεμικές ενέργειες δεν μπορούσαν να γίνουν. Όμως το μέτωπο υπήρχε. Και ο Μιλιούκοφ (επί της ουσίας πρωθυπουργός) ετοιμαζόταν να καταλάβει την... Κωνσταντινούπολη!

21 Θέση 8.

22 Θέση 9.

- 1) το ξεπέραςμα του “ηλίθιου υλισμού”²³ για χάρη ενός μαρξιστικού υλισμού πιο κοντά στον “ευφυή” (δηλαδή διαλεκτικό) “ιδεαλισμό”²⁴.
- 2) Μια αιτιοκρατία²⁵ που ανάγεται στην ολότητα, ιδιαίτερα στη διάλυση της “αφηρημένης αντιπαράθεσης” υποκειμενικού και αντικειμενικού²⁶.
- 3) Η εισαγωγή των “αλμάτων”, “τομών”, των “αντιθέτων”, της γένεσης του νέου, αντίθετα από έναν (πάνω-κάτω) γραμμικό εξελεκτικισμό²⁷.
- 4) Η κριτική της ίδιας της έννοιας του “νόμου” και του φετιχισμού του (γράφοντας ο ίδιος ο Λένιν, στη συνέχεια του Χέγκελ: “ο νόμος, κάθε νόμος, είναι στενός, ελλιπής, προσεγγιστικός”²⁸).
- 5) Η κατηγορία της ολότητας -που άλλωστε εφαρμόζεται αμέσως στην προσούρα του Λένιν για τη “Χρεοκοπία της 2ης Διεθνούς”, όπου ακριβώς ο ιμπεριαλιστικός χαρακτήρας του πολέμου αποδίδεται στην ολότητα, πέρα από τις επιμέρους συγκρούσεις (π.χ. Σέρβοι κατά Αυστριακών). Και μην ξεχνάμε ότι ο πόλεμος, ακριβώς, για τον Λένιν, είναι το απόγειο του καπιταλισμού (και η πρώτη “Θέση του

23 Προχτές, ο Γ.Γιαννόπουλος αναφέρθηκε στην πρώτη θέση για τον Φόουερμπαχ, όπου ο “υλισμός” του Μαρξ ακριβώς κόβει με τον “υλισμό” του Φόουερμπαχ (στον οποίο κυρίως αναφέρεται ο “ορθόδοξος μαρξισμός”), και το κάνει εισάγοντας την “υποκειμενική” δυνατότητα και, άρα, και την “ευθύνη” για να αλλάξουμε τον κόσμο -και όχι απλώς να τον περιγράψουμε (“ερμηνεύσουμε”) -”11η θέση για τον Φόουερμπαχ”!

24 Η κριτική του χυδαίου υλισμού του “ορθόδοξου μαρξισμού” είναι κύριο θέμα στην ανάγνωση του Χέγκελ από τον Λένιν. Έτσι, γράφει επικριτικά: “Οι μαρξιστές επέκριναν στις αρχές του 20ου αιώνα τους καντιστές και τους χιουμιστές, περισσότερο όμως αλά Φόουερμπαχ ή αλά Μπύχνερ και όχι αλά Χέγκελ”, εξηγώντας, σε έναν προηγούμενο “αφορισμό”, ότι: “Ο Πλεχάνοφ επικρίνει τον καντισμό (και γενικότερα τον αγνωστικισμό) περισσότερο από την οπτική γωνία του χυδαίου υλισμού και λιγότερο από την οπτική γωνία του διαλεκτικού υλισμού, **στο μέτρο που απλώς απορρίπτει** τους συλλογισμούς τους, χωρίς όμως να τους **διορθώνει** (όπως ο Χέγκελ διόρθωνε τον Καντ), **εμβαθύνοντάς τους, γενικεύοντάς τους, επεκτείνοντάς τους, δείχνοντας τη σχέση και τα περάσματα** ανάμεσα στις έννοιες όλων των ειδών”, Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.169.

25 “Όταν διαβάζουμε τον Χέγκελ για την αιτία, μοιάζει καταρχήν περίεργο που στέκεται σχετικά πολύ λίγο στο θέμα αυτό, το τόσο αγαπημένο των καντιστών. Ε, λοιπόν! είναι επειδή γι’ αυτόν η αιτία είναι μόνο μία από τους καθορισμούς της καθολικής σχέσης, πράγμα που το είχε ήδη συνυπολογίσει πολύ πιο βαθιά και καθολικά ήδη από πριν, υπογραμμίζοντας **πάντα** και ήδη από την αρχή, **σε όλη την έκθεσή** του αυτή τη σχέση, τα αμοιβαία περάσματα, κλπ., κλπ.”. Και συνεχίζει αποδίδοντας ακριβώς “ιδεαλισμό” στο εμπειριστικό πρόγραμμα, ακόμα και για τη φύση! “Θα ήταν πολύ εποικοδομητικό να συγκρίνουμε τους ‘πόνους’ του νεοεμπειρισμού (αντίστοιχα τον ‘φυσικό ιδεαλισμό’) με τις λύσεις, ή ακριβέστερα με τη διαλεκτική μέθοδο του Χέγκελ” Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.152-153.

26 “Πολύ καλή”, αναφωνεί ο Λένιν, αυτή “η παράγραφος 225 της ‘Εγκυκλοπαίδειας’ όπου η ‘γνώση’ (θεωρητική) και η ‘θέληση’, η ‘πρακτική δραστηριότητα’, αντιπροσωπεύονται με δύο πλευρές, δύο μεθόδους, δύο μέσα για την κατάργηση ‘μονομέρειας’ τόσο της αντικειμενικότητας όσο και της υποκειμενικότητας”, Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.198.

27 Μετά από μια προσπάθεια σχηματοποίησης σε 16 σημεία του πλούτου αυτού της κίνησης, ο Λένιν συμπεραίνει: “Θα μπορούσαμε να ορίσουμε συνοπτικά τη διαλεκτική ως τη θεωρία της ενότητας των αντιθέτων. Με αυτό θα συλλαμβάναμε τον πυρήνα της διαλεκτικής”, αλλά προσθέτει ταυτόχρονα τις δυσκολίες (ή ίσως και αδυναμία) ορισμού: “όμως αυτό απαιτεί εξηγήσεις και ανάπτυξη”, Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.211.

28 “Είναι ένας αξιοσημείωτα υλιστικός και αξιοσημείωτα ορθός ορισμός (με τον όρο ‘ruhiye’ [ηρεμία]). “Ο νόμος παίρνει αυτό που είναι ήρεμο -και έτσι ο νόμος, ο κάθε νόμος, είναι στενός, ατελής, προσεγγιστικός”, παρατηρεί ο Λένιν στη συνέχεια του Χέγκελ, που λέει ότι “το βασίλειο των νόμων είναι η **ήρεμη** εικόνα του υπαρκτού ή αναδυόμενου κόσμου”, Λένιν, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.143.

Απρίλη”: δεν είναι απλώς ιστορία, για να εξηγηθεί το ‘14, είναι και σημερινή πολιτική γραμμή!).

Έναν αιώνα μετά, σε εμάς τουλάχιστον στην Ευρώπη, τα “σχήματα” για την επανάσταση (ή για το σοσιαλισμό) δεν έχουν, για τους περισσότερους, την ίδια αναλυτική πηγή (την αστικοδημοκρατική επανάσταση ως στάδιο). Δεν νομίζω ότι είναι πολλοί, σήμερα, (ή με τον ίδιο τρόπο) που θα υποστήριζαν (όπως π.χ. το είχε κάνει η 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ του ‘34), ότι θα υπήρχε η ανάγκη ενός “αστικοδημοκρατικού σταδίου”.

Όμως, δε θα λέγαμε το ίδιο και μεθοδολογικά: η ίδια η ύπαρξη σχημάτων, όσο γόνιμων και να είναι, μπορεί πάντα να κλείνουν τη σκέψη και να εμποδίζουν, αντί να διευκολύνουν, την πολιτική ανάπτυξη. Ιδιαίτερα κατηγορίες σκέψης που φετιχοποιούν πραγματικές πλευρές είτε της καπιταλιστικής κοινωνίας είτε και της δικής μας κληρονομιάς, ακόμα και θεωρητικοποιήσεις δικών μας, αγωνιστικών, πρακτικών. Σε αυτό, η ίδια η ρήξη του Λένιν με τη δική του παράδοση μπορεί να δώσει έναν απελευθερωτικό μπούσουλα για τους προσανατολισμούς μας. Μην ξεχνάμε ότι ο ίδιος ο Μαρξ, για πολύ διαφορετικούς λόγους προφανώς, επίσης ωφελήθηκε τα μέγιστα από την κριτική του Χέγκελ. Ασφαλώς στην τοποθέτηση της 11ης θέσης για τον Φόουερμπαχ (“*οι φιλόσοφοι εξήγησαν τον κόσμο, σε μας να τον αλλάξουμε*”²⁹), αλλά και πιο συγκεκριμένα μέσα από την προσπάθεια ερμηνείας του καπιταλιστικού κόσμου μας, για να τον αλλάξουμε, όχι για να εντοπίσουμε απλώς κανονικότητες και νόμους που τον διέπουν.

V. Αντίφαση

Από την άποψη αυτή, θα υποστήριζα ότι η μεγάλη τομή, μεθοδολογικά, που κάνουν και οι δύο αυτοί θεωρητικοί (και ο Λένιν και ο Μαρξ) έχει να κάνει με τη σύλληψη της αντίφασης, της πραγματικής αντίφασης, που μας εμποδίζει να βασιστούμε σε παγιωμένες κατηγορίες της σκέψης (και της δράσης). Ο Λένιν το συμπύκνωσε στην έννοια της “επαναστατικής κρίσης” και των ανοιχτών δυνατοτήτων της (πολύ πιο πριν άλλωστε και από τις θέσεις του Απρίλη) και της ευθύνης³⁰ που αποκτούμε σε τέτοιες περιστάσεις -εξού και το τραύμα που ένοιωσε από τη συνθηκολόγηση της σοσιαλδημοκρατίας στον πόλεμο. Όμως, για αυτό, χρειάστηκε να ξαναπιάσει, μέσω Χέγκελ, την ίδια την αντίφαση, που είχε ταλαιπωρήσει και τον Μαρξ και, σε αυτό, θέλω να επισημάνω ότι μας αφορά και εμάς τώρα!

Μια επισήμανση, χρειάζεται, γιατί η ίδια η αντίφαση δεν είναι κάτι που λέγεται ή περιγράφεται (εκτός μόνο από μια προ-διαλεκτική σκέψη, που θα θεμελιώνει κάθε ανοησία

29 Καρλ Μαρξ “Θέσεις για τον Φόουερμπαχ”, in Karl Marx – Friedrich Engels, “*L’idéologie allemande*”, Éd.Sociales, Paris 1968, σελ.34. Η ιδέα του Μαρξ δεν είναι προφανώς ότι δεν θέλουμε να “ερμηνεύσουμε” τον κόσμο όπως αυτός είναι. Όμως, ως πολιτικά όντα (“κόμμα”), δεν κάνουμε απλό σχολιασμό για να μας επιβεβαιώσει η ιστορία, γιατί έχουμε “ευθύνη”, στο μέτρο που η “πράξη” μας -όπου συμπεριλαμβάνεται και ο “λόγος” μας- έχει πραγματικές επιπτώσεις, συμμετέχει στον κόσμο που “ερμηνεύει” και, ενίοτε, τον δημιουργεί! [Είχα αναπτύξει τη θεματική αυτή στον Σπάρτακο παλαιότερα: Βλ. Τ.Αναστασιάδης, “Λόγος και πράξη: Ενάντια στην υποστασιοποίηση ενός επιστημονικίστικου «ορθολογισμού»”, Σπάρτακος 38, Ιούνης 1994].

30 Ο Ντανιέλ Μπενσαϊντ το έχει εξηγήσει πολύ ωραία, βλ. π.χ. και το βιβλίο του: “*Η επαναστατική στρατηγική σήμερα*”, Εκδ. Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2015, σελ.44-54.

του τύπου “και το ένα και το αντίστροφο...”). Ο Μαρξ το θέτει ήδη από τις πρώτες γραμμές του “Κεφαλαίου” όταν μιλάει για τις μορφές της αξίας, αξία χρήσης και ανταλλακτική αξία, αλλά η σύγκρουσή τους, η “αντίφαση” που συγκροτούν δεν μπορεί να εξηγηθεί χωρίς να φτάσει κανείς τουλάχιστον ως την λεγόμενη “πρωτική τάση του μέσου ποσοστού του κέρδους”³¹ (στο 3ο βιβλίο του “Κεφαλαίου”).

Πιο ενδιαφέρον ακόμα είναι η ίδια η προσπάθεια του Μαρξ να συλλάβει την αξία μέσω μιας θεωρίας -που όπως όλες οι θεωρίες φιλοδοξούν να είναι “θετικές”, δηλαδή να μην λένε ανοησίες. Έτσι, εν συντομία, επιτίθεται στις αντιλήψεις του Ρικάρντο που δεν βλέπει ότι η αξία δεν υπάρχει εκεί έξω, ως τέτοια, αλλά είναι αποτέλεσμα της πορείας της στον κόσμο, αυτό που θα ονομάσει αργότερα “πραγματοποίηση της αξίας”. Μια συναλλαγή που έγινε είναι μια συναλλαγή που έχει αντικειμενική ύπαρξη, ό,τι και να λέει η οποιαδήποτε “θεωρία της αξίας” -ακόμα και μια θεωρία της αξίας που να έχει “ουσία”. Και όμως ο ίδιος ο Μαρξ, χωρίς να εγκαταλείψει την ανάγκη της “πραγματοποίησης” της αξίας -κάθε άλλο-, προχωράει στην συγκρότηση μιας θεωρίας για την αξία, με βάση την εργασία, που μπορεί να θυμίζει τον Ρικάρντο, όμως επίσης αναγκαστικά, λόγω ανάγκης “πραγματοποίησης”, ενέχει την αντίφαση³² στο κέντρο της. Θα μπορούσαμε να το δούμε σε ειδικότερα τμήματα της ανάπτυξης του “Κεφαλαίου”, όπως στο μετασχηματισμό των αξιών σε τιμές παραγωγής, του οποίου η αντιφατικότητα έγινε αντικείμενο ειδικής συζήτησης (Μπόρκιεβιτς, κ.ά.) χωρίς όμως άλλη λύση πέραν του Μαρξ -καθώς και οι δύο κατευθύνσεις, προς Ρικάρντο ή προς νεοκλασικούς, αναβιώνουν τα προβλήματα της αξίας³³ (την αντίφασή της).

Δεν θέλω να σας μπλέξω με τέτοιες ειδικές συζητήσεις. Ας αναφερθώ απλώς παραδειγματικά σε τέσσερα θέματα, των οποίων η σχέση με σημερινές μας προγραμματικές συζητήσεις είναι πιο προφανής.

α) Χρήμα

Ένα είναι το χρήμα -που μέσα από τα ζητήματα του χρέους, του νομίσματος ή του ευρώ³⁴ βρίσκεται σε τέτοιες συζητήσεις.

31 Η δυσκολία αυτή εκφράζεται από έναν γνωστό “αφορισμό” του Λένιν (ο ίδιος το ονομάζει έτσι), ακριβώς στα φιλοσοφικά του τετράδια διαβάζοντας τη Λογική του Χέγκελ: “Δεν μπορούμε να καταλάβουμε πλήρως ‘το Κεφάλαιο’ του Μαρξ και ιδιαίτερα το πρώτο του κεφάλαιο χωρίς να έχουμε βαθιά μελετήσει και χωρίς να έχουμε καταλάβει *όλη* τη Λογική του Χέγκελ. Δηλαδή ούτε ένας μαρξιστής δεν έχει καταλάβει τον Μαρξ, μισόν αιώνα μετά”. Lénine, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.170.

32 “Και εδώ ο Χέγκελ έχει δίκιο στο βάθος”, παρατηρεί σε ένα σημείο ο Λένιν διαβάζοντας τον Χέγκελ: “η **αξία** είναι μια κατηγορία *entbehrt des Stoffes der Sinnlichkeit*“ [=χωρίς αισθητηριακή υλικότητα], “αλλά είναι **πο αληθινή** από το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης”. Lénine, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.162. Η “αισθητηριακή υλικότητα” της προσφοράς και της ζήτησης είναι ασφαλώς μεγαλύτερη από της αξίας, όμως η αλήθεια τους είναι αντίστροφη -όχι ανύπαρκτη (“πο αληθινή”).

33 Τ.Αναστασιάδης “Κριτική της ρικαρντιανής θεωρίας της αξίας -στη σραφφαϊκή της έκδοση. [Παρουσίαση και κριτική βιβλίου: Εισαγωγή στο «Παραγωγή εμπορευμάτων μέσω εμπορευμάτων» του Piero Sraffa, με παρουσίαση και κριτική της νεορικαρντιανής θεωρίας από τον Γιώργο Σταμάτη]”. Οικονομικός Ταχυδρόμος, 26 Δεκ.1985.

34 Και όπως μας εξήγησε χτες και ο Ν.Στραβελάκης, προσπαθώντας να εξάγει την εμπειρία της νομισματικής πολιτικής των μπολσεβίκων, ο “πραγματισμός” της και η σχετική του επιτυχία, έδειξε ότι τα σχήματα της “ποσοτικής θεωρίας” εγκλωβίζουν τη σκέψη, υποτιμώντας την κίνηση του κεφαλαίου διεθνώς, και δεν μπορούν ως τέτοια να χρησιμοποιηθούν για να την αντικρούσουν (μέσα από απλές υποτιμήσεις, κλπ.).

Είναι ίσως και το μόνο για το οποίο ο Μαρξ έχει βρει μια ωραία εικόνα για να δείξει την αντίφασή του, όταν λέει ότι είναι κάπως σαν δίπλα στα διάφορα συγκεκριμένα είδη ζώων να υπήρχε και ένα διαφορετικό, ξεχωριστό, είδος που ταυτόχρονα να ήταν και το γένος “ζώο”, ως τέτοιο, δηλαδή να “ενσάρκωνε” και τα υπόλοιπα³⁵. Το χρήμα λοιπόν ενσαρκώνει αυτή την ουσία των εμπορευμάτων, που είναι η αξία τους, αλλά είναι ξεχωριστό, έχει μια ξεχωριστή ύπαρξη και, ως τέτοια, είναι ταυτόχρονα:

- και αποκρυστάλλωση προϊστορίας (ιστορία παραγωγής, δηλαδή επικύρωση απονεκρωμένης εργασίας)
- και μελλοντική απαίτηση (απαίτηση επί της μελλοντικής παραγωγής, δηλαδή αγοραστική δύναμη).

Τα έχει και τα δύο στοιχεία και, για αυτό, δεν μπορεί να είναι αυθύπαρκτο ούτε μπορεί να είναι απλό “εργαλείο”³⁶. Αντίστροφα απ’ό,τι διηγείται μια δημοσιογραφική, και όχι μόνο, περιγραφή, δεν υπάρχει μια πραγματική οικονομία ξέχωρη από τη χρηματοπιστωτική, υπάρχει πάντα, εκ των προτέρων και αναγκαστικά μόνο μία ενιαία εγχρήματη οικονομία και, για αυτό, και ο χρηματοπιστωτικός καπιταλισμός, τα πλασματικά κεφάλαια, δεν αποτελούν απλώς καρκινώματα για τον πραγματικό καπιταλισμό, που θα μπορούσαν να του αφαιρεθούν. Για τον ίδιο ακριβώς λόγο και δεν μπορεί ένα ειδικό νόμισμα (π.χ. δραχμή) να αποτελέσει, ως τέτοιο, εργαλείο σύγκρουσης με το κεφάλαιο γενικά³⁷ -τουλάχιστον οικονομικά-, μόνο ίσως ως εργαλείο ενίσχυσης τμημάτων του -υπέρ, όμως τότε, της γενικής του ευφορίας.

b) Υποτιμήσεις

Το επιχείρημα αυτό μπορεί να μοιάζει αφηρημένο, όμως μπορούμε να το δούμε και σε έναν τομέα που ο Μαρξ δεν πρόλαβε να εξετάσει, τουλάχιστον στο “Κεφάλαιο”. Είναι το ζήτημα των ισοτιμιών στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά.

35 “Στη μορφή III, που είναι η δεύτερη αναποδογυρισμένη μορφή και που επομένως ενυπάρχει σε αυτήν, το ύφασμα εμφανίζεται αντίστροφα ως η ΓΕΝΙΚΗ ΜΟΡΦΗ” [Gattungsform] “του ισοδύναμου για όλα τα άλλα εμπορεύματα. Είναι σαν, δίπλα και έξω από τα λιοντάρια, τις τίγρεις, τους λαγούς και όλα τα πραγματικά ζώα, που όλα μαζί αποτελούν τις διάφορες ράτσες, τα διάφορα είδη, υποομάδες, οικογένειες, κλπ., του ζωικού βασιλείου, να υπήρχε επιπλέον και ΤΟ ΖΩΟ, εξατομικευμένη ενσάρκωση όλου του ζωικού βασιλείου. Ένα τέτοιο άτομο” [ein solches Einzelne], “που συμπυκνώνει μόνο του τα πραγματικά υπαρκτά είδη του ίδιου πράγματος είναι ένα ΚΑΘΟΛΙΚΟ” [ein Allgemeines], “όπως για παράδειγμα ΖΩΟ, ΘΕΟΣ, κλπ.”. Καρλ Μαρξ, πρώτο κεφάλαιο του “Κεφαλαίου”, για τη μορφή III (γενικό ισοδύναμο). Το απόσπασμα αυτό είναι από την πρώτη έκδοση, του 1867, και αναφέρεται από τον Ruy Fausto “*Abstraction réelle et contradiction: sur le travail abstrait et la valeur* (I)”, Critique de l’Économie Politique, nouvelle série no2, janvier-mars 1978, p.94, με παραπομπή στο: Marx, « Ware und Geld » (*Das Kapital*, I, erste Auflage, 1967, 1 Buch, Kapital 1), in Marx-Engels, *Studienausgabe*, II, « Politische Ökonomie », Frankfurt am Main, Fischer, 1966, pa. 234.

36 Ούτε και να κλείσει σε “κύκλωμα”, άλλωστε, μπορεί, όπως θα το ήθελαν οι κεϋνσιανοί, καθώς μπορεί να εξισώνονται, στην περιεκτικότητα της αξίας, μέλλον και παρελθόν, χωρίς όμως να μπορεί να απαλλαγεί από τον πραγματικό “χρόνο” που συμπυκνώνουν αναγκαστικά ως κεφάλαιο -ο Στ.Τομπάζος το εξηγεί ωραία αυτό: Tombazos Stavros (préface Labica G., postface Bensaid D.), « *Le temps dans l’analyse économique. Les catégories du temps dans le Capital* », Ed. Société des saisons, Paris, 1994.

37 Εν μέρει το υπονόησε και ο Ν.Στραβελάκης χτες, εξετάζοντας το νομισματικό εργαλείο των μολοσεβίκων, παραπέμποντας υποθετικά και σε έναν μετασχηματισμό αξιών σε τιμές παραγωγής, που θα εξαφανιζόταν μόνο εάν το κέρδος έφτανε να μηδενιστεί.

Υποτίθεται ότι οι χώρες ή οι περιοχές (ή τα “έθνη”, ως ενοποιημένες διαταξικές οντότητες) έχουν διαφοροποιημένες παραγωγικότητες, οι οποίες εκφράζονται σε διαφοροποιημένες “ανταγωνιστικότητες” (δηλαδή μερίδια αγοράς), που κωδικοποιούνται σε συναλλαγματικές ισοτιμίες (και στις διακυμάνσεις τους -δηλαδή σε μεταξύ τους εμπορικό πόλεμο). Υπάρχει και μια “θεωρία” για να υποστηρίξει τα καλά αυτής της σύγκρουσης, “ελεύθερης”, εθνών και οικονομιών, που είναι η ρικαρντιανή θεωρία των συγκριτικών πλεονεκτημάτων.

Ωστόσο, είναι αρκετά εύκολο να δειχτεί πως η ουσία της όποιας ισοτιμίας δεν βρίσκεται καθόλου στην παραγωγικότητα αλλά στην ίδια την ισχύ, δηλαδή στον εμπορικό πόλεμο. Όχι μόνο τα σχετικά συστήματα τιμών των διαφορετικών ισοτιμιών δεν μπορούν να εμπεριέχουν “ομαλές” ή “σωστές” ισοτιμίες³⁸ (όπως ακριβώς και οι παραγωγικές αλλαγές στο εσωτερικό των οικονομιών δεν μπορούν να κρυσταλλωθούν “ομαλά” σε αλλαγές των σχετικών τιμών³⁹), αλλά αντίστροφα οι ισοτιμίες (δηλαδή η ισχύς) είναι που επιβάλλουν τις συγκριτικές παραγωγικότητες: η ισορροπία είναι ανύπαρκτη και ανέφικτη, και οι υποτιμήσεις (και υπερτιμήσεις) είναι απλώς εμπορικός πόλεμος. Ο λεγόμενος τρίτος κόσμος υποφέρει από αυτό, αλλά το ίδιο μπορεί να δει κανείς και από τον έλληνα νέο επιστήμονα στην κρίση που μένοντας στη χώρα του αμείβεται με 800 ευρώ (ενώ με την ίδια “παραγωγικότητα”) αν πάει στην Ελβετία, στη Γερμανία ή στην Αγγλία, θα εξασφαλίσει δεκαπλάσιο μισθό.

c) Μισθός

Το τελευταίο μου δίνει την ευκαιρία να μιλήσω για άλλο ένα, σήμερα κρίσιμο, θέμα, που είναι η αξία της εργατικής δύναμης, σε σχέση με τις αναδιαρθρώσεις του σημερινού καπιταλισμού.

Οι γνωστές θεωρίες της άρχουσας τάξης για το ζήτημα παλατζάρουν διαρκώς ανάμεσα στην ιδέα ότι ο μισθός είναι κόστος (φιλελευθερισμός) ή είναι αγοραστική δύναμη (κεϋνσιανισμός). Είναι οι δύο πλευρές που, όμως, είναι αναγκαστικές (αντίφαση) και καμιά τους δεν δίνει από μόνη της γραμμή πλεύσης. Όμως, πρέπει να πάμε πιο πέρα από το, εν πολλοίς, γνωστό αυτό. Το ύψος στο οποίο διαμορφώνεται η τιμή πώλησης της εργατικής δύναμης είναι η μία, η ποσοτική πλευρά. Και όπως το δείχνει το προηγούμενο παράδειγμα, δεν είναι καθόλου καθορισμένο από “αντικειμενικά” δεδομένα “παραγωγικότητας” του εργαζομένου.

Το ίδιο θα μπορούσε να ειπωθεί άλλωστε και για την (πιο “μαρξιστική”) διαφοροποίηση μεταξύ υποτιθέμενα “σύνθετης” και “απλής” εργασίας -και η προσπάθεια θετικής της αναγωγής σε επενδύσεις, μόρφωση ή δεξιότητες, καθόλου απλή και μάλλον περισσότερο παραπλανητική είναι. Για το τελευταίο, όμως, περισσότερο ακόμα, πρέπει να δούμε ότι ο εργαζόμενος γίνεται όλο και περισσότερο, στη μορφή, πραγματικός πωλητής εμπορεύματος, της “εργατικής του δύναμης”, ή και επιχειρηματίας αυτής της δύναμης ως υποτιθέμενου

38 Βλ. Τ.Αναστασιάδης “Αξία και χρήμα στις νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες: μια μαρξιστική κριτική”, παράρτημα 4, “Σχετικά συστήματα: αναγκαστική ανισορροπία τους (η περίπτωση των χωρών)”, Μαρξιστικός Όμιλος, 27/2/2001.

39 Μέσω εξίσωσης του ποσοστού του κέρδους, όπως το έδειξε η συζήτηση για το μετασχηματισμό των αξιών σε τιμές παραγωγής (βλ.και σημείωση 33).

κεφαλαίου. Και αν αυτό ήταν, από πάντα, μια τυπική υπαγωγή στη λογική του κεφαλαίου, οι αναδιαρθρώσεις των τελευταίων δεκαετιών φιλοδοξούν να το μετατρέψουν σε πραγματική υπαγωγή.

Από αυτή τη σκοπιά, όλα τα tool kits του ΟΟΣΑ, που με περισσή μωροφιλοδοξία μας σερβίρουν ως σύγχρονα, ιδιαίτερα όσα αφορούν την εκπαίδευση, χαρακτηρίζονται λιγότερο από την ιδιωτικοποίηση των σχολικών μηχανισμών⁴⁰ και περισσότερο ακριβώς από την εισαγωγή μηχανισμών της αγοράς στο εσωτερικό τους (αξιολογήσεις, “αυτονομίες” σχολικών μονάδων, κλπ.), που φιλοδοξούν να μετατρέψουν την εργατική δύναμη σε κεφάλαιο⁴¹. Η λογική αυτού δεν είναι τόσο η συμπίεση του ύψους του μισθού (προφανώς είναι και αυτό), αλλά κυρίως η μετατροπή του εργαζομένου σε επιχειρηματία, που εκμεταλλεύεται ένα δικό του κεφάλαιο (“ανθρώπινο”, και άλλο) “ανταγωνιστικού” με τους υπόλοιπους...

d) Κρίση

Το τελευταίο, παραδειγματικό μου, σημείο είναι για την κρίση, την κρίση του καπιταλισμού, την κρίση εκεί έξω, ως μια αντικειμενική κατάσταση με, υποτιθέμενα, καθορισμένη πορεία.

Ασφαλώς, πολλοί μαρξιστές έχουν ασχοληθεί, περιγράψει και ερμηνεύσει πολλές πλευρές και δυναμικές των κρίσεων, των μεγάλων και των μικρών (π.χ. το βιομηχανικό κύκλο, π.χ. τα κύματα, τις συγκεκριμένες -χρονικά και τοπικά- κάθε φορά κρίσεις, κλπ.) -δε θα μιλήσουμε τώρα για αυτά.

Όμως, η ίδια η ύπαρξη της κρίσης, καταρχήν οικονομικής, που όμως ποτέ δεν είναι μόνο οικονομική, ενυπάρχει από την αρχή στο κεφάλαιο και στη λογική του: ήδη από το Κομμουνιστικό Μανιφέστο διατυπώνεται αυτή η “επαναστατικότητα” του κεφαλαίου. Είναι αλήθεια ότι ο “ορθόδοξος μαρξισμός” το διαβάζει αυτό ως ένα “στάδιο” του οποίου η φυσική ανάπτυξη θα οδηγούσε (είτε ομαλά είτε με άλματα και ρήξεις) σε μια ανώτερη κοινωνία (το σοσιαλισμό). Όμως, εμείς πρέπει να δούμε ότι η “επαναστατικότητα” του κεφαλαίου δεν αποτελεί στάδιο, ενυπάρχει και σε ομαλές και σε κρισιακές του στιγμές.

Η ίδια η λέξη, άλλωστε, όπως γίνεται γενικότερα με τους όρους που φιλοδοξούν να συλλάβουν μια πραγματική αντίφαση είναι προβληματική. Για παράδειγμα, η λέξη παραπέμπει σε αδιέξοδο ή σε καταστροφή των όρων αναπαραγωγής, όπως π.χ. είχε γίνει με παλαιότερες κοινωνίες, με την κατάρρευση της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, με τη διάλυση της φεουδαρχίας ή με την καταστροφή φυσικών όρων -όπως π.χ. την ερημοποίηση που έφερε η υπερ-καλλιέργεια στη Βαβυλωνία. Για το τελευταίο υπάρχουν ορισμένες εννοήσεις στον Μαρξ και υπάρχουν ασφαλώς και τα ζητήματα της κλιματικής αλλαγής και τα όρια που αυτή

40 Ανάλογα με τη χώρα, πάντως, καθώς ενίοτε υπάρχει και εισβολή του ιδιωτικού κεφαλαίου στην εκπαίδευση, αν και η πίεση του κεφαλαίου στην παιδεία εισάγεται κυρίως περιφερειακά ως κριτήριο αποτελεσματικότητας και συνδυάζεται με μηχανισμούς της αγοράς στο εσωτερικών των εκπαιδευτικών διαδικασιών (και της έρευνας).

41 Και προς τα πίσω και προς τα μπρός: ως εκπαίδευση με πίστωση (δανεισμό, π.χ. φοιτητικά δάνεια), αλλά και ως “απόδοση” δεξιοτήτων... Ας θυμίσουμε ότι κάτι ανάλογο γίνεται και με ένα τμήμα του μισθού, τη σύνταξη, που οι παράλληλες αναδιαρθρώσεις που ξεκίνησαν παγκοσμίως από τη “συνάντηση της Ουάσιγκτον”, στις αρχές της δεκαετίας του ‘90, έχουν για στόχο κυρίως (πέραν του ύψους του) να το μετατρέψουν από μισθό σε απόδοση ενός υποτιθέμενου κεφαλαίου.

θέτει -μια καταστροφή αλλά Μεσοποταμία σε πλανητικό επίπεδο, που έχει καταστεί πλέον όλο και πιο πιθανή.

Όμως, στην ίδια την παραγωγή της κρίσης του κεφαλαίου δεν συμβαίνει το ίδιο, γιατί η κρίση του είναι ο εσώτερος, αναγκαστικός, όρος με τον οποίο αναζωογονείται. Περισσότερο από όριο, αποτελεί ευκαιρία για την ανάπτυξή του και το βλέπουμε άλλωστε ζωντανά σήμερα... Η κρίση δεν οδηγεί πιο κοντά στο σοσιαλισμό, ούτε πιο μακριά άλλωστε, έστω και αν είναι πραγματικά δημιουργική και επαναστατική για το ίδιο το κεφάλαιο. Όπως το λέει ο Μαρξ, με αινιγματικό ή εγγελιανό, τρόπο, “δεν υπάρχει όριο στο κεφάλαιο, ει μη μόνο το ίδιο το κεφάλαιο”.

Έχει μια πολιτική σημασία η αναγνώριση αυτής της αντίφασης, για να μην πιαστούμε στα δίκτυα ενός “παλαιού μπολσεβικισμού” ή ενός “ορθόδοξου μαρξισμού” που θα έβλεπε την κρίση (και γενικότερα τις κρίσεις) ως αδυναμία του κεφαλαίου, ως αδιέξοδο, ως τον προάγγελο της χειραφέτησης -είτε το έβλεπε άλλωστε με μια εκδοχή ομαλής αντικειμενικής τάσης, αλλά Μπερνστάιν, είτε το έβλεπε μέσω μιας “αστάθειας” και “ρήξης”, μιας “καταστροφικής” ή “τελικής” “κρίσης” αλλά Βάργκας.

Αναλυτικά, ένας τέτοιος “παλιός μπολσεβικισμός” θα βασιζόταν σε μια θετικιστική ανάγνωση του Κεφαλαίου. Όμως, “η πτωτική τάση του μέσου ποσοστού του κέρδους” καθόλου δεν έχει μια ξεχωριστή ύπαρξη εκεί έξω, που θα καθόριζε τις κρίσεις. Όπως γίνεται και με τους άλλους όρους με τους οποίους προσπαθούμε να συλλάβουμε την αντίφαση του κεφαλαίου, η έννοια αυτή καθόλου δεν παραπέμπει, π.χ., σε μείωση των κερδών ή της κερδοφορίας (και δη “μακροπρόθεσμα” ή “δομικά”), που θα στρίμωχνε τον κακομοίρη τον καπιταλισμό σε οικονομικά ή πολιτικά αδιέξοδα. Ακόμα χειρότερα, η κρίση του κεφαλαίου όχι μόνο δεν αποτελεί αδιέξοδο, αλλά και είναι ως τέτοια κυρίως μια βίαιη επίθεση (“επαναστατικότητα”) στους όρους αναπαραγωγής του, δηλαδή κυρίως στην εργασία -έστω και αν αυτό περνάει και μέσα από την ενεργοποίηση ανταγωνισμών μεταξύ κεφαλαιακών οντοτήτων (π.χ. “έθνη”, αλλά και κοινωνικά στρώματα ή κατηγορίες, ακόμα και πολιτικές ή θρησκευτικές συγκροτήσεις) που φιλοδοξούν να συμπαρασύρουν την εργασία σε φιλελεύθερο ή ενίοτε και πιο συγκεκριμένο κανιβαλισμό.

Ασφαλώς, θα μπορούσαμε θεωρητικά να το δούμε και αντίστροφα, ως ευκαιρία ανατροπής του. Όμως, το κύριο από αυτή τη σκοπιά, δεν είναι οι αφηρημένες δυνατότητες, είναι η συγκεκριμενοποίησή τους, γιατί κάθε μάχη που χάνεται αποτελεί πραγματική οπισθοχώρηση και μπορεί να αποβεί κρίσιμη: αυτό έγινε με την έκρηξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου -εξού και η “απελπισία” του Λένιν.

VI. Σχήματα - παγίδες

Τρία χρόνια αργότερα, στην Πετρούπολη, οι μάζες εξεγείρονται απαιτώντας ειρήνη (και ψωμί) -όχι σοσιαλισμό. Το τελευταίο δεν έγινε ευκαιρία “δικαίωσης” για τον Λένιν, αλλά ακριβώς αντίστροφα, ευκαιρία διάλυσης της δικαίωσής του, για χάρη της πράξης, του “να αλλάξουμε τον κόσμο”, και μάλιστα για το σοσιαλισμό ακριβώς! Να μην επανέλθω σε αυτά

που είπα (και όσα άλλα ειπώθηκαν -και δικαίως). Όμως, πώς να μην εξάγουμε ένα τουλάχιστον μεθοδολογικό συμπέρασμα από τη στάση του μεγάλου επαναστάτη: την άρνησή του να μείνει εγκλωβισμένος σε ένα αναλυτικό σχήμα, που υπερασπίστηκε για τόσο καιρό και με τόση θέρμη!

Υποστήριξα εδώ, στη συνέχεια του Μ.Λεβύ, ότι αυτή η μεταστροφή του Λένιν είχε μια σχέση και με το διάβασμα του Χέγκελ. Η ικανότητα -και η ανάγκη- να ξεφύγει κανείς από την έννοια, την ερμηνεία της πραγματικότητας, από τα δικά του σχήματα για δράση και τις αναλυτικές τους κατηγορίες, δεν είναι προφανώς εγκεφαλική ούτε αυθύπαρκτη ή υποκειμενική, έστω και αν αυτό το στοιχείο είναι επίσης κρίσιμα απαραίτητο. Γιατί πηγάζει ή βασίζεται σε μια πραγματικότητα που είναι η ίδια “αρνητική”: Όπως το επισημαίνει ο Λένιν, διαβάζοντας τον Χέγκελ, “δεν είναι η καθαρή και απλή άρνηση, δεν είναι μια άρνηση για την άρνηση, **δεν είναι η σκεπτική άρνηση**, ο δισταγμός, η αμφιβολία, που είναι χαρακτηριστικά και ουσιαστικά στη διαλεκτική, -η οποία αναμφισβήτητα εμπεριέχει μέσα της το στοιχείο της άρνησης, και μάλιστα ως το στοιχείο της το πιο σημαντικό,- όχι, αλλά είναι η άρνηση ως στιγμή της σχέσης, ως στιγμή της ανάπτυξης, με διατήρηση του θετικού, δηλαδή χωρίς δισταγμό, χωρίς κανέναν εκλεκτικισμό”⁴².

Η ανάγκη -και η ικανότητα- να ξεφύγει κανείς από τις παγίδες που του βάζουν τα ίδια τα δικά του “σχήματα” εγγράφονται στην ίδια αυτή “αρνητική” πραγματικότητα που “θέλουμε να αλλάξουμε”...

Τάσος Αναστασιάδης

30 Απριλίου 2017

42 Lénine, “Cahiers philosophiques”, Éditions sociales, Paris 1973, σελ.214.